

ÇAVKANİYÊN JÎ ÇANDA KURDÎ DÎ NÛRA QELBAN DE*

Hayreddin KIZIL**

Kurte

Nûra Qelban, tefsîreke Kurdî ye, ji alî Mele Mihemedê Şoşikî ve hatiye nivîsîn. Ji nav weşanên Nûbiharê derketiye û ji şeş cildan pêk tê. Ji ber ku tefsîr e, berhem seranser meala ayetên Qur'anê, wergerên hedîs û tefsîrên erebî ye. Ji bilî van di tefsîrê de ji çavkaniyên Kurdî jî sûd hatiye wergirtin. Her wekî gotinên pêşiyên an jî biwêjan. Mijara vê xebatê jî bikaranîna çavkaniyên Kurdî ne di vê tefsîrê de. Mebesta me ji çavkaniyên Kurdî helbestên Kurdî, gotinên pêşiyên ên Kurdî û biwêjên Kurdî ne. Nivîskar li gorî mijaran, ji bo têgihîştineke bi asan li hin cihan biwêj û gotinên pêşiyên Kurdî bi kar tîne.

Peyvên Sereke: Nûra Qelban, Şoşikî, Helbestên Klasîk, Gotinên Pêşiyên, Biwêj.

SOME RESOURCES OF KURDISH CULTURE IN “NOURA QALBAN”

Abstract

‘Noura Qalban’ is a Qur'an's tafseer written in Kurdish language by Mullah Mohammad Shoshiki (Mihemedê Şoşikî). It was published by Nûbihar, composed of six volumes. Since it's a Qur'an's tafseer, includes a complete Kurdish translation of the Holy Quran and Kurdish translation of some hadiths and Arabic tafseers. Except this it has got Kurdish resources like poems, proverbs, idioms etc. The subject of this study is to make use of resources of Kurdish culture in this tafseer. By the term ‘the resources of Kurdish culture’ we mean poems, proverbs and idioms in Kurdish language. The author Mulla Mohammad Shosiki-, in certain parts of the book, uses some Kurdish idioms and proverbs to make the meaning clearer and more understandable.

Keywords Noura Qelban, Shosiki, Classical Poems, Proverbs, İdioms

Destpêk

Xwedê Teala di Qur'ana xwe de ferman dike ku Qur'an ji bo fêmkirin û pê emelkirin hatiye daxistin (Maîde, 5/48; Nisa, 4/10). Ji ber vê, ilmê tefsîrê yanî ravekirin û şîrovekirina ayetên Qur'ana Pîroz, ji daketina Qur'anê û pê ve dest pê kiriye heya serdema me hatiye û heya qiyametê wê bidome. Îro bi gelek zimanan meal û tefsîrên Qur'anê hene. Her gelek, her miletek bi zimanê xwe hînê wateya Qur'anê dibe. Di zimanê Kurdî de jî berhemên dînî van salên dawî roj bi roj zêde

Makale gönderim tarihi: 01.01.2018, kabul tarihi: 27.03.2018

Doi: 10.26791/sarkiat.373381

*Ev gotar, halê berfirehkirî ye, yê pêşkeşiya ku li konferansa17. ICSS ya navnetewî ya Şarkiyatê, di navbera 14-17 İlon 2017'an de pêk hat, wek kurte hatibû pêşkeş kirin.

Bu makale 14-17 Eylül 2017 tarihleri arasında düzenlenen Şarkiyat ICSS'17 Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde özet olarak sunulmuş olan tebliğin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hkhayreddin@gmail.com

dibin.¹ Nûra Qelban, a ku ji alî Mihemedê Şoşikî ve hatiye amadekirin yek ji van berheman e. Ji şeş cildan pêk tê û ji nav weşanên Nûbiharê derketiye.²

Berhem ji ber ku tefsîr e seranser wergerên ayetan, hedîsan û berhemên Erebi ne. Ji bilî van, cih bi cih wergerên derbûmesel û helbestên erebi tê dîtin. Dîsa di berhemê de li çend cihan wergerên helbestên Farîsî jî hene.³

Nûra Qelban di bikaranîna zimanê Kurdî de çavkaniyeke fireh e. Her çiqas ji alî nivîsê ve xeletî jî tê de hebin, ji bo hevoksazî, demên Kurdî, tewang, ergatîvî bikaranîna daçek û gihanekan, lêkolîner dikarin mînak bibînin. Mijara vê xebatê bikaranîna çavkaniyên Kurdî ne di tefsîrê de. Di xebatê de ji bo çavkaniyên Kurdî mebesta me helbestên Kurdî, gotinên pêşiyên ên Kurdî û biwêjên Kurdî ne. Her wekî di tefsîrên Erebi de jî tê dîtin, Seyda jî li gorî mijaran, ji bo têgihîştineke bi asan li hin cihan biwêj û gotinên pêşiyên Kurdî bi kar tîne.

Gotar ji destpêkek, du beşan û ji encamê pêk tê. Di beşa yekem de me nivîskar û berhema wî da nasîn. Di beşa duduyan de me cih da gotinên pêşiyên û biwêjên Kurdî. Gotar bi encamê xelas dibe.

1. Mela Mihemedê Şoşikî û Tefsîra Wî Nûra Qelban

Di destpêka pirtûkê de, di rûpela duduyan de, agahîyeke pir kurt heye derheqê jiyana Mela Mihemedê Şoşikî de. Agahîyeke berfireh di dawiya cilda şeşemîn de heye. Di hejmarekê kovara Nûbiharê de jî nivîsek bo jiyana wî hatiye weşandin.⁴ Li gorî van agahiyan, navê wî di nasnameyê de Mehmed Edebalî ye.⁵ Bi eslê xwe ji devera Botan ji wilayeta Sêrtê ji gundê Binêrve ye. Lê li wir pir nemaye, malbata wî demek koçî Îraqê dikan. Xwedê, ew di sala 1931ê de, li Zaxoyê daye, çend sal şûn de dîsa vedigerin welêt. Di heft saliya wî de diya wî Fatîma bi emrê Xwedê dike. Malbata wî ji gundê koçî gundekî Sêrtê yê bi nave Fîrsafê dikan. Hê ji zarokatiya xwe de dest bi xwendinê dike. Ji bo xwendina xwe gund bi gund, dever bi dever diçe ba Seydayan. Piştî hin xwendina li welatê xwe, diçe alî Serhedê li wir jî wekî li welatê xwe bi gelek zehmetiyan, dixwîne. Piştî ku xwendina xwe diqedîne dîsa li Serhedê, li gundê Şoşikê dest bi dersdana feqîyan dike. Bi sedan feqî li cem wî dixwînin û gelek feqîyên medreseyê îcazeya xwe li ba wî digirin. Seyda bi salan li Şoşikê dimîne ji ber vê her çiqas bi eslê xwe ji Sêrtê be, lê ew wek Mela Mihemedê Şoşikî tê zanîn.⁶

¹ Ji bo mealên Qur'anê yên Kurdî bnr Haşim Özdaş, Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler "Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz" Örneği, teza masterê ya neçapkirî, Zanîngeha Dicleyê, Diyarbakır 2015.

² Di kovarekê de danasîna vê berhemê heye bnr. Hayreddin Kızıl, "Danasîna Tefsîreke Xwerû Kurdî", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, c.II, Hejmar 3, r.201-206.

³ "Çawa ku Hafîzê Şîrazî dibêje: "Asayîşa dinyayê bi maneya van her dupeyvan e: Bi dostan re bi nezaket û nermahî xeber bide, bi dijminan re îdare bike, li qehrê siwar nebe." Bnr Nûra Qelban, c.VI, r.689.

⁴ Abdurrahman Benek, "Jiyaneke Berhendam Mela Mihemedê Şoşikî", *Nûbihar*, Hejmar 133, 2015, r.21-24.

⁵ Benek, "Jiyaneke Berhendam Mela Mihemedê Şoşikî", r.21. Di Nûra Qelban de, dawiya cilda şeşan de "Navê min Mela Mihemed Edeb Ali ye" hatiye gotin. Mina ku bi xeletî "Edeb Ali" hatiye latinîzekirin.

⁶ Benek, "Jiyaneke Berhendam Mela Mihemedê Şoşikî", r.21-24; Nûra Qelban, c.I, r.4; c.VI, r.848. Ji vir şûn de di jêrenotê de navê berhemê –Nûra Qelban- neyê nivîsîn, bi tenê hejmara cildan û rûpelan dê bê nivîsîn.

Çend berhemên Seyda hene.⁷ Ji wan ya heri xebatdirêj tefsira Qur'anê ye. Bi herfên Erebi neh cild e lê çapa latinîzekirî⁸ şeş cild e.

Seyda, di tefsîra xwe de sedemên nivîsandina Nûra Qelban bi zimanê Kurdî nivîsîne. Sebeba yekem teleba efwa xwe ji Rebbê xwe yê Rehman û Rehîm e. Sebeba duduyan li gora wî “Nuqsaniya şî’ar û muqaddesatên dînê Îslamê yên bi zimanê Kurdî ye. Seyda, kêmbûna pirtûkên dînê Îslamê yên bi zimanê Kurdî eybeke mezin, gelek şermezari û fehêt dibîne. Kurdên Mislîman çawa ji civatên wan yên berbiçav, ji mêjû û serbûheriyen wan yên pêş tê xuyan ku ew zehf talib û bendewarên dînê heq; dînê Îslamê bûne; rûh û eqlê wan, qelb û qalibê wan rengê xwe ji Îslamê wergirtiye. Tîrêj û ronahiya dîn di kurahiya rûhê wan de wek keskesor gul vedaye.⁹

Zimanê tefsîrê hêsan e û xweş tê fêmkirin. Piştî agahiyên derheqê ilmê tefsîrê de, Seyda dest bi tefsîra xwe dîke.¹⁰ Seyda di tefsîrê de, pêşî ayetan dide, li du ayetan, mealên wan dide. Carna sebeba nizûlê jî dide. Heke di nava ayetan de têkîlî hebe ji bo mijar baştir bê fêm kirin têkîliya wan jî dide.¹¹

Beriya her sûreyê bi navê “Pêşexuyanî an jî Pêşexuyaniyek” sûreyê dide naskirin. Li vir naveroka sûreyê, heke hebe sebeba nizûla wî û fazîleta sûreyê jî dibêje.¹² Li hin cihan ji bilî “Pêşexûyanî” bi sernavên, Îzahat,¹³ Meseleyeke Fiqhî,¹⁴ Fezîleta Sûretî¹⁵ derheqê ayet/ayetan de li gorî wê sernavê agahiyan dide. Ji bilî van di tefsîrê de li gelek cihan li gorî mijaran sernavên cuda cuda dane: Exlaqê munafiqan¹⁶; Qisseya Zeyd kurê Harîse¹⁷; Selewat bi çi maneyê tê bikaranîn¹⁸; Hinek meseleyên giranbiha¹⁹; Mulahazayek muhîm²⁰; Leyletulqedr²¹; Dîtina Xweda (c)²²; Di Îslamê de edeba dîwanan²³; Hîkmeta qesema bi stêrkan.²⁴

Şoşîkî, di hin cihan de ji bo xwîneran nesîhetan jî dinîvîsîne. Her wekî:

⁷ Çend Berhemên din ên Seyda : 1- *Nasîhatname*, 2- *Xutba Selawatê*. Berhem ji pêncî û du xutbeyan pêk tê. Çend heb ji wan ji bo cejna Remezan û Qurbanê ne. 3- *Çar Menar*. Derheqê ser çar meseleyên dînî de ye. 4- *Pîrewoka Heftper*. Berhem derheqê heft meseleyên dînî de ye. Mele Mihemmede Şoşîkî, niha li bajarê Bûrsayê dimîne. Ji bo agahiyên berfireh bnr Benek, r.24.

⁸ Kêmasiyek bo latînzekirinê heye divê bê gotin. Heya cilda VIan, rûpela 283yan, perçeyên ayetan bi herfên latînî hatine nivîsîn. Ji cilda VIan rûpela 283yan şûn de perçeyên ji ayetan bi herfên erebî dide. Dîsa di latînzekirinê de li hin cihan xeletî hene. Di vê gotarê de dema pêwîst bike em ê nîşan bidin.

⁹ Bi berfirehî li sedeman bnr c.I, r.10-13.

¹⁰ Bnr c.I, r.15-16.

¹¹ Bnr c.I, r.87-89, c.V, r.363, 405, 480; c.VI, r.282, 660, 664.

¹² Bnr c.IV, r.539-543; c.V, r.15, 19, 174; c.VI, r.192, 603

¹³ Bnr c.I, r. 43; c.IV, r.452, 499; c.V, r.319, r.386; c.VI, r.112, 151, 225.

¹⁴ Bnr c.I, r.87; c.V, r.393; c.VI, r.478.

¹⁵ Bnr c.I, r. 28; c.V, r.426; c.VI, r.841.

¹⁶ Bnr c.I, r.100

¹⁷ Bnr c.V, r.107-108

¹⁸ Bnr c.VI, r.787

¹⁹ Bnr c.V, r.352-353

²⁰ Bnr c.V, r.468

²¹ Bnr c.VI, r.85

²² Bnr c.VI, r.635

²³ Bnr c.VI, r.411-413

²⁴ Bnr c.VI, r.294

Birayê mumin! Ezê çend şîret û nesîhetên heq di dawiya vê ayeta celîl de beyan bikim, ehemmiyet û giringiyê pê bide.²⁵

Şoşîkî, ji bo nivîsina vê tefsîrê ji gelek berhemên îlmî agahî wergirtine. Lê di dawiya tefsîrê de çavkanî tune ye. Di nava tefsîrê de, li gelek cihan navê çavkaniyan di jêrenotan de derbas dibe. Li hin cihan bi tenê navên wan dane; li vir rûpel an jî cild nenivîsîne. Li çend cihan jî cihên wan hem bi cild hem jî bi rûpel dane. Hin navên çavkaniyên wî yê girîng ev in: “Tefsîra Taberî²⁶, Tefsîra Keşşaf –Zemexşerî²⁷, İbn Kesîr²⁸, Qadî Beydawî²⁹, Qurtûbî³⁰, Fexreddînê Razî³¹, Alûsî³², Tefsîra Munir³³, Fîzilalî'l-Qur’an.”³⁴

2. Çavkaniyên Kurdî

Ji bo hêsankirina wateyê an jî têgihîştinê mirov di axaftin an jî nivîsa xwe de hin caran mînak dide/tîne. Ev mînak dibe ku ji çavkaniyekê nivîskî be yan jî ji berhemên devkî be, her wekî gotinên pêşiyên. Di tefsîrê de em dikarin rastî bi her du awayan jî bibin. Nivîskar, Şoşîkî, ji bo zelalkirina wateyê, hêsankirina têgihîştinê çî Kurdî çî Erebi jî gotinên pêşiyên, ji biwêjan mînak tîne. Dîsa di tefsîrê de ji berhemên klasîk ên Kurdan jî em mînak dibînin.

2.1. Ji Berhemên Klasîk ên Kurdî

Di tefsîrê de li gorî mijarê li hin cihan ji Mela Xelîlê Sêrtî, Melayê Cizîrî, û Şêx Ehmedê Xanî jî sûd tî wergirtin:

Cihên ji Klasîkên Kurdî hatine werhartin ev in:

“Çawa ku Mela Xelîlê Sêrtî di kitêba xwe ya bi navê Nehcu'l-Enâmê de dibêje: Jinê vê dinê çêtir in ji horîyan.” (c.VI, r.349)

Ev beş bi awayê li jor di tefsîrê de derbas dibe. Bi heman wateyê wekî: “Jinê(n) dunyewî çêtir in ji hûriyan” di Nehcu'l-Enâmê de derbas dibe.³⁵

Çavkaniyeke din ji Melayê Cizîrî girtiye. “

“Çawa ku Melayê Cizîrî di şetehatên xwe de dibêje: “Talib ku bête, mohlet li nik heram e!” (c.V, r.38)

²⁵ Bnr c.I, r. 36-38.

²⁶ Bnr c.I, r. 55; c.IV, r.331; c.VI, r.212. Bi xeletî li cihekî wisa hatiye gotin: “İbn Cureyr et-Taberî..wisa gotiye... Bnr c.VI, r.411. Lê navê wî ne İbnî Cureyr et-Taberî ye, İbnî Cerîr et-Taberî ye. Di Latînzekirinê de xetayeke din nivîsandina navê Ahmed bin Hanbel e. Li cihekî wisa hatiye latînzekirin: İmam Ebd bin Hemîd di Musneda xwe de zikr kiriye Bnr c.V, r.561.

²⁷ Bnr c.I, r. 30; c.IV, r.337, 496, 529; c.V, r.51, 129, 207, 462; c.VI, r.177, 749

²⁸ Bnr c. I, r.24; c.IV, r.306, 502; c.V, r.37, r.96; c.VI, r.212, 601, 606

²⁹ Bnr c.I, r. 95; c.IV, r.492; c.V, r.8, 12, 37, 41, 349, 352, 386; c.VI, r.215, 221, r.260, 306

³⁰ Bnr c.IV, r.589, 601, 654; c.V, r.13, 17 –li vir çavkanî daye Qurtûbî, 14/6, r. 212 –di jêrenotê de wekî çavkanî daye-; c.VI, r.212, 283, 313, 515, 652 - di jêrenotê de “Tefsîra Qurtûbî, 19/141” heye -.

³¹ Bnr c.IV, r.306, r.418, r.463; c.V, r.523, r.567, 588; c.VI, r.307, r.363, r.403, r.543, r.545.

³² Bnr c.I, r.19, 80; c.IV, r.329; c.VI, r.291-di çavkaniyê de daye: Tefsîra Alûsî, 27/48-; r.651)- di jêrenotê de “Tefsîra Alûsî, 29/154; c.VI, r.581, 605, 726, 768 -jêrenotê de ev heye: Tefsîra el-Alûsî, 30/136-, 811, 842.

³³ Bnr Di jêrenotê de navê wê jî daye (c.V, r.160) Cihên din (c.I, r. 63; c.V, r.503-505, c.VI, r.294. Tefsîra Munîr, tefsîreke modern e. Xwediyê vê tefsîrê Wehbe Zuxaylî ye.

³⁴ c.V, r.54; c.VI, r.366.

³⁵ Mela Xelîlê Sî'êrdî, Rehberê 'Ewam Şerha Nehcu'l-Enâm, cihê çapê û dîroka wê tune ye, r.16.

Ev hevok di Dîwana Mela de bi awayê “Tali’ ko têt û fûrset muhlet li nik heram e”³⁶ derbas dibe.

Seyda hin terkîbên Kurdî jî bi kar tîne. Wekî:

“.....da ku ji wan re bibe “bînahiya çavan û şahiya dilan” (c.IV, r.556); binahiya çavan wekî terkîbek di Diwana Melayê Cizîrî de li çend cihan bi taybetî “Sebahu’l-Xeyri xanê min” de derbas dibe.³⁷

Ji bilî Mela Xelîlê Sêrtî û Melayê Cizîrî jî Mem û Zîna Ehmedê Xanî jî wecîzeyek wergirtiye.

“Şêx Ehmedê Xanî di bara komkirina mal de wecîzeyeke letîfe bi nesîhet û şîret dibêje:

“Malê nehebîne ey nîgûnam!

Hubba wî mir û va diket bednam

Cemaa wî ji bo te bar û zehmet

Terka wî ji bo te nar û hesret!” (c.VI, r.380)

Di Mem û Zîna Ehmedê Xanî de bi vî awayî derbas dibe:

Malî mehebîn ey nikûnam

Hubba wî diket mirovî bednam

Zinhar mebe li malî haris

Lewra ku dibin ji dest te waris

Cem’a wî ji bo te barê zehmet

Terka wî ji bo te narê hesret³⁸

Her wekî li jor jî tê dîtî cudahî di navbera tefsîr û çapên Mem û Zînê de heye. Mîna “Hubba wî mir û va diket bednam” û “Hubba wî diket mirovî bednam”. Tu wateya “mir û va” xuya nake lê wateya “mirovî” tê fêmkirin. Dibe ku di latînzekirinê xeletî çêbûye.

Şoşîkî li cihekî li ser hûrkirina unsûran radiweste û dibêje hin ehlê hîkmetê dibêjin heke unsur heya dawiyê bê hûrkirin piştî astekê êdî ew tişt hûrbûnê qebûl nake:

Heta di vê mijarê de Seyda Mela Xelîlê Sêrtî jî gotiye: “Eger şeyekê pîrr mucezza bikî, qebûl nîne, êdî tecezza bikî.” Lêbelê alimên îroyîn wî perçeyî jî hûr dikin heta digihîje elektron, netron û protonê û wiha berjêrtir diçe.....” (c.IV, r.315)

Seyda li vir navê Mela Xelîlê Sêrtî daye, lê me ev beş di Eqîda Îmana Ehmedê Xanî de dît. Di Eqîda Îmana Ehmedê Xanî de bi vî awayî derbas dibe:

“Eger tiştîkî purr mucezza bikey

Qebûl nakit êdî mucezza bikey³⁹

³⁶ Dîwana Melayê Cizîrî, Transkrîpsiyon: Arif Zêrevan, Nefel, Stockholm 2004, r.112.

³⁷ Dîwana Melayê Cizîrî, r. 41, 254, 255, 256, 257.

³⁸ Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn* (Bi herfên Erebi), Amadekar: Huseyin Şemrexî, Weşanên Nûbiharê, İstanbul 2009, r.144-145; Ehmedê Xanî, *Memozîn*, Transkrîpsiyon, Arif Zêrevan, Stockholm 2004, r.199; Bnr *Mem û Zîn*, Şîroveker: Perwîz Cîhanî, Weşanên Nûbiharê, İstanbul 2010, r.769-770;

Her wekî tê dîtin hin cudahî di navbera her du metnan de heye. Di tefsîrê “tecezza” derbas dibe. Lê di metnê de “mucezza” du caran derbas dibe. Wate bi peyva “tecezza”yê diguhere divê ya bi “mucezza” be yan jî “tecezzî” bibe.

Di tefsîrê de ji bilî berhemên dînî li cihekî em rastî beşek ji stranekê tên. Seyda ji bo meseleyekê rêzimanî beşek ji straneke Kurdî mînak daye:

Di kelimê însanan de heye ku herfa nefyê/tîpa neyîniyê sîfetê îsbatê dibîne. Çawa ku di şîereke Kurdî de tê bikaranîn: “Kofîya zêra çênakim, ez li vî gundî mêr nakim.” (c.VI, r.370)

“Kofîya zêra çênakim, ez li vî gundî mêr nakim.” di kilameke Kurdî de derbas dibe. Navê kilamê wekî “Ho Leylo can Leylo” derbas dibe, li herêma Serhedê tê gotin.⁴⁰ Straneke nêzî vê stranê jî di malperekê de heye. Navê vê stranê wekî “Werî Xan” derbas dibe.⁴¹

Di tefsîrê de, li çend cihan helbest jî hene. Ev helbest ne pir dirêjin, ji malikek an jî du malikan pêk tên. Nivîskar çavkaniyên wan nedane. Lê baweriyêke di mirovî de çêdibe ku hin ji van helbestan yên wî ne.

Nivîskar, li cihekî “Şi’r” gotiye û ev helbest nivîsiye:

“Gelo însan dibe ji mulkê Xweda lez bi lez reve,

Weya j’erd û semayê Wî dîzika bi derkeve” (c.I, r. 38)

Li cihekî jî wisa dibêje:

“Rojekê mirovekî heqnenas eziyet da diya xwe. Vêca dêya wî jê re wiha got:

“Eger te bizaniya di halê sebî, bi zillet, bi jarî di pêşa me bî,

Te ew zulm û jarî qet nedikir li min, ku tu şêremêr î, we’z pîrejîn.” (c.V, r.58)

Li cihekî jî wisa dibêje:

Çawa ku şair dibêje:

Hevalê şîrîn-can dewama bibin weten,

Ji jînê re derman e, li axretê dibe kefen (c.VI, r.266)

Dawiya tefsîra sûretê Şuera, ayeta 27an de wiha dibêje:

Nimûneya vê zilma serdestên zilmkar di tarîxê de zehf çêbûye. Lêbelê zatekî ew bi çend kelîmeyên kurt û bi mane îfade xweş kirine. Wî mezlûmê ku ji ber agirê zilmê reviyê û ew zilm jî aniye zimên, wiha gotiye: “Zalimê cewrkar û cefakar, neştera xûnê bi kar anî. Rim li dil da, mal xirab kir. Maye mezlûm bê sitar e. Dest hilanî, kir hewar e. Ax Xwedaya, ya Xwedaya! Me nema sebr û qerar e.” (c.VI, r.27)⁴²

Dawiya tefsîra Sûretê Kewser de wiha selawatan tîne:

“Allahumme Sellî ela Muhammedîn we ‘ela ‘alî Muhammed!

³⁹ Ehmedê Xanî, Eqîda Îmanê, r.28, Dawiya metnê de navê xweyê xetê wisa xwe daye nasîn: “Herrerehu Mustafâ Hekîm, mîn telamîzi’l-Heqî ‘an hettatîn...dîrok: 1337. Dîsa di pirtûka Abdullah Yaşın de, di beşa Eqîdeya Îmanê de r. 214-225. Bnr Abdullah Yaşın, *Kürt Filozofu Şeyh Ehmedê Xanî Hazretleri, Weşanên Lîsê, Ankara 2012, r.220*

⁴⁰ Kilam&Stranên Kurdî Bi Nota&Gotin, Amadekar Cewad Merwanî, Weşanên Avestayê, İstanbul 2010, r.458.

⁴¹ Ji bo stranê bnr <http://kurtce-muzik.blogcu.com/stran-n-gel-r-kurmanc-sarki-sozleri-2/9118683>

⁴² Tefsîra sureyê Fecr, ayeta 13an de heman helbestê dide. Bnr (c.VI, r.761)

Alemê re serwer î tu, rehberê nasa esas.

Mehderê sûcê kesan î, şuledarê heq binas.

Sefweta dewra zeman î, xatemê yê wehyê nas.

Li te bin, her dem selat û bêhesab û bêqiyas” (c.VI, r.833, 852)

Li dawiya tefsîra wî jî helbestek heye, li vir bi “qelem”ê dest pê dike.

Şiêreke Dilovaniyê

Qelem îro ku hişyar e, Ji reqsê tê weke bayê,

Sibê wê her, here ax û berê sar, Ji wê hîç qet xeber nayê,

Ji min we sohbet û gotin, Qe namîne li dinyayê,

Meger rojek ji xêrxwazan, ji vî evdê reben re ke du’ a,

Ji nava dost û ehbaban, diçim cem bab û dayê. (c.VI, r.851)

2.2. Gotinên Pêşiyên ên Kurdî Di Tefsîrê De

Çi di jiyana rojane de, çi di berhemên edebî de, ji bo bi hêsanî bilêvanîna wate û mebestên dilê xwe axêver an jî nivîskar, ji hêmanên vegotinê alîkariyê digre. Hin hevok an jî peyv hene ji bo bi hêsanî bilêvanîna wateyan xwedî taybetî ne. Ev hêman yan gotinên pêşiyên yan jî biwêj in.

Gotinên pêşiyên wisa hatiye pênasekirin:

Gotinên qalibgirtî yên ku di demên berê de ji aliyê pêşiyên ve hatine gotin û ceribandînan wan ên cûr bi cûr nîşan didin û nîfş bi nîfş heta roja me hatine neqilkirin wekî “gotinên pêşiyên” tên binavkirin.⁴³

Ji bo gotinên pêşiyên di Kurmancî de peyva “mesel, mesele”yê tê bikaranîn. Dema axêver bibêje “meseleyekê me heye li ser vî tiştî, meseleyekê li hêla me, li ba me heye tê gotin”, piştî wê carina çîrokekê/meseleyekê û li dawiya çîrokê jî hevokekê dibêje. Hin ji van çîrokan baş tên zanîn, hin ji wan hatine jibîrkirin. Ji wê çîroka jibîrkîrî bi tenê hevoka dawî maye ew tê zanîn ji ber viya êdî ew hevok tenê tê gotin. Ji bo van hevokan jî êdî gotinên pêşiyên tê gotin. Lê ev nav ji bo hemuyan nikare bê gotin. Ji ber ku hin ji van gotinan di dawiya buyerekê de tê gotin, hin ji van bi tenê hevokek in. Dikare ji bo hevokan “gotinên pêşiyên” bê gotin lê ji bo yên xwedî çîrokek navkirineke din pêwîst e.

Her wekî me li jor got di nava gel de peyva “mesele”yê tê bikaranîn. Şoşîkî, dema mînakan ji gotinên pêşiyên tîne hem “derbûmesel” hem jî “gotina pêşiyên” dibêje.⁴⁴ Çawa ku tê zanîn “mesel” û “mîsal” ji heman rayekê ne di Erebî de.⁴⁵ Kurmanciya “mîsal”ê rasterast “mînak” e û “mesele” jî li ser şîbîna bûyerê tê gotin. Ji ber şîbîne jî dibe “mînak”eke din bo “mesele”ya berê qewimiye. Yanî serpêhatiya ku mesele ji bo wê tê gotin û meseleya kevn mîna hev in, şîbînek di navbera wan de heye.

Gotinên pêşiyên dikare mîna gencîneya gelekî bê dîtin. Lewra ew taybetiyên gelekî herwekî jiyân, dîrok, serpêhatî, tecrube, bawerî dihewînin. Heke xebateke

⁴³ Kadrî Yıldırım, *Temel Alıştırma ve Metinlerle Kürtçe Dilbilgisi (Kurmancî Lehçesi)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları, Mardin 2012, r.389

⁴⁴ c.IV, r.246.

⁴⁵ Bnr, İbni Manzur, *Lisanu’l-Arab*, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 2005, Beyrut, c.VI, r.680-685.

baş li ser van gotinan bê amadekirin dê bê dîtin ku hin ji van ji pirtûkên pîroz, hin ji van ji serpehatî, tecrubeyên rojane, hin ji van jî gotinên mirovên zîrek û xwedî hîkmet in.⁴⁶ Çi dibin bila bibin ev gotin alî axêveran dikin ji bo vegotina mebestên xwe, daxwazên xwe.

Şoşîkî jî di pirtûka xwe de ji van gotinan alîkariyê digre. Seyda di tefsîra xwe de ji bo ravekirina ayetan hin caran gotinên pêşiyên an jî biwêjan bi kar tîne.⁴⁷ Hin ji gotinên pêşiyên ên Kurdî, di tefsîrê de li gelek cihan tînin bikaranîn. Carnan bi peyvên cuda tînin gotin carna rasterast li cihên cuda tînin dubarekirin. Li vir em ê lîsteya gotinên pêşiyên û biwêjan binivîsîn û cihên wan ên di tefsîrê de, di nava kevanekan de nîşan bidin. Gelek ji van gotinên pêşiyên di Kurdî de tînin bikaranîn. Hin ji wan di pirtûkên berhevkerî yê gotinên pêşiyên û biwêjan de me nedîtin.

Di pirtûkê de wergera ji gotinên pêşiyên ên Ereban jî hene⁴⁸ wekî mînak:

Heta di derbûmeselekê de hatiye gotin: Deveh gemiya çolê ye, hevalê rêwiyan e.” (c.V, r.552)

“Mufessir dibêjin... heqê pezê kol ji pezê bi stirh hiltîne” (c.VI, r.683).”

Ev gotina dawî ya li jor ne gotina mufessiran e, bi vê wateyê hedîsek di Sehîha Muslim de derbas dibe:⁴⁹

حتى يقاد للشاة الجحاء من الشاة القرناء

Dîsa bi vê wateyê gotinên pêşiyên ên Kurdî hene:

Heqê bizina kol ji ya bi qorç re namîne.⁵⁰

“Heqê bizina kol ji bizina qiloç re namîne.” “Ahên bizina kol ji ya qiloç re namîne.”⁵¹

2.3. Lîsteya Gotinên Pêşiyên û Biwêjên Kurdî

Li jêr dema lîsteya gotinên pêşiyên û biwêjan hat nivîsin ji bo berawirdkirinê ji çavkaniyên din jî dê bê nivîsîn. Di destpêkê de me xwest ji bo berawirdkirina varyantên gotinên pêşiyên ên Kurdî em ji pirtûkên ku derheqê gotinên pêşiyên de hatiye amadekirin, sîd wergirin. Lê dema bernameyeke dijîtal li ser Playstorê dest

⁴⁶ Gotinên pêşiyên ji alî wateyê ve tînin nirxandin bnr Şêxmûs Aslan, *Ferhenga Gotinên Pêşiyên*, Amed 2006; Mustafa Borak, *Gotinê Pêşiyên Kurda –Kürt Atasözleri/Kürtçe-Türkçe*, Weşanên Berfînê, İstanbul 1996, ji bo pênaseya gotinên pêşiyên bnr Bahoz Baran, *Rêzimana Kurmancî*, Belkîyê, Basın Yayın Dağıtım, İstanbul 2012; ji bo berawirdkirina di navbera gotinên pêşiyên de bnr Hasan Çiftçi, *Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farsî-Kurmancî-Zazakî*, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, c.II, hejmar: 3 206, r.8-22; Mustafa Öztürk, “Vekolînek Derbarê Gotinên Pêşiyên Ên Kurmancî De”, *Mukaddime*, 2015, c.VI, hejmar: 2, rr.319-337

⁴⁷ Ji bo mijara gotarê dirêj nebe me cih neda taybetiyên biwêjan. Ji bo taybetiyên “biwêj”an û cudahiyan wan ji gotinên pêşiyên bnr Şêxmûs Aslan, *Ferhenga Biwêjan*, Amed 2015, r.7-17.

⁴⁸ Carina hin peyvên navdar ên Erebi jî werdigêrin wekî mînak: Şairî çî xweş gotiye: “Hemû şey cîharen şehadet dide, dibêje; Xweda zatê wî wahid e. (c.I, r. 21) wergereke din jî wiha ye: “Di her tiştêkê de ‘elamet hene/Delalet dikin ku Zatê Wî wahid e” (c.I, r. 49, c.IV, r.321, c.V, r.22, c.V, r.552, c.VI, r.8, c.VI, r.376)

⁴⁹ Muslim, *Kitabu'l-Birr*, 60, III/1997.

⁵⁰ Aslan, *Ferhenga Gotinên Pêşiyên*, r.189.

⁵¹ *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*, Amadekar: Osman Aslanoglu.

bi weşanê kir, ji ber ku ji bo xwîner û lêkolîneran alî peydakirin de hêsantir bû me ji wê bernamêyê sûd wergirt.⁵² Heke gotinên pêşiyên di pirtûkan de an jî di bernamêyê de hatibe dîtin, di çavkaniyê de me nîşan dan:

1- “Wek derbûmeseleyeke me heye ku dibêjin; Dîtina gur oxir e, hema nebînî çêtir e.” (c.I, r. 461)

Di bernamêyê de wisa hatiye gotin: “Gur bibînim oxirê, nebînim baştir e.” “Gur oxir e, lê mirov nebîne çêtir e.”, “Gur oxir e, lê mirov nebîne ji hemû çêtir e.”⁵³

2- “Dîwaro, ez bi te re, bukê tu guh bidêre.” (c.III, r.80)

“Dîwaro ez ji te re dibêjim, bukê tu guh bidêre.” (c.III, r.302)

“Dîwaro, ez ji te re dibêjim, bukê tu guh bidê.” (c.III, r.348)

“...çawa ku derbu meseleya me kurdî û gotina pêşiyên me, wê çî rind îfade û îzah dike û dibêje: “Dîwaro, ez ji te re dibêjim; bûka malê, tu guhbidêre!” (c.IV, r.246)

“Dîwaro ez bi te re, bukê tu guh bidêre!” (c.IV, r.661)

Ev gotin, di bernamêyê de wisa derbas dibe:

“Dîwaro ji te re dibêjim, bukê ji te ve davêjim.”, “Dîwaro ez ji te re dibêjim, bukê tu fêm bike.”, “Dîwaro ji te re dibêm, bukê tu fêm bike.”, “Keçê ez ji te re dibêjim, bukê tu fêm bike.”⁵⁴

Nêzî vê wateyê gotina pêşiyên di Tirkî de jî heye: “Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla”⁵⁵

3- “Berxa ku Xweda xweyike, gur naxwin.” (c.II, r.667)

Ev hevok di berhevkirinekê de wisa hatiye nivîsîn:

Berxa Xwedê (xwedî bike) star bike gur naxwe.⁵⁶

Di bernamêyê de jî wisa derbas dibe:

“Berxa ku Xwedê xwedî bike, gur nikare bixwe.”, “Berxa ku Xwedê xweyî kir, guran nekuşt.”⁵⁷

4- “Bi sebrê mirov dibe melîkê Misrê.” (c.III, r.194)

“Bi sebrê, meriv dibe milûkê Misrê.”⁵⁸

⁵² Bnr li ser Play Store’ê *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*, Amadekar: Osman Aslanoğlu.

⁵³ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁵⁴ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁵⁵ Di nava çandên cuda de çirokên hevbeş, stranên hevbeş gelek in. Wekî mînak di Erebî de gotineke pêşiyên heye: Îza kane’l-wadî xaliyên, yekûnu’s-sa’lebu waliyên –Dema newal bibe xalî, rovî li wir dibe walî-. Di Kurdî de jî gotineke wiha heye: “Rovî xistine newalek xalî, jê heye bûye walî” bnr Öztürk, “Vekolînek Derbarê Gotinên Pêşiyên Ên Kurmancî De”, r.332. Ji bo xebateke li ser mijara kelepora hevbeş bnr Michael L. Chyet “Xweditiya Hevbeş (Shared Ownership) û Zargotina Kurdî”, *Edebiyata Kurdî ya Gelêrî Dîrok- Teorî-Rêbaz-Lîteratur-Berawirdî-1*, Weşanên Avestayê, İstanbul 2015, r.315-328.

⁵⁶ Aslan, *Ferhenga Gotinên Pêşiyên*, r.50.

⁵⁷ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁵⁸ Aslan, *Ferhenga Gotinên Pêşiyên*, r.61.

“Xwediyê sebrê biye mîrê Misrê.”, “Xwediyê sebrê milûkê Misrê”, “Sebir mîrê Misrê ye.”⁵⁹

Her wekî jê tê fêmkirin ev gotina pêşiyên, serpehatiya Hz. Yusuf dihewîne.

5- “Ev derbûmesel e, ya ku di bara wan de tê gotin; “derî ji avê ye, mifteh ji darê ye.” (c.II, r.419)

Me ev “derbûmesel” nedît.

6- “...yanî ew pîr dike lê ji bîr nake.” (c.III, r.611; c.VI, r.553)

Min di nava gel de bi awê “Xwedê pîr dike lê ji bîr nake.” bihîstiye.

Di pirtûkekê de bi awê “Pîr bike, lê ji bîr neke.”⁶⁰ derbas dibe.

Di bernamê de “Pîr bike lê ji bîr meke.”, “Tu ji bîr bikî, Xwedê ji bîr nake”, “Xwedê dûr dike, ji bîr nake”,⁶¹ derbas dibe.

7- “...çawa ku di derbûmeselê de tê gotin: “niyet a dil, qeza li serî” (c.VI, r.839)

“Nêta dila, qeda sêrî.” Şêxmus Aslan vê gotinê wisa şîrove dike: “Çi di dilan de derbas be, ew diqewime. Nêta di dil, li ser başiyê be, Xwedê qeda û bela ser re dahf dike. Nêta dil li ser xirabiyê be, stû bin ve dibe.”⁶²

Di bernamê de, bi awê “Niyeta dil, qeda serî.”⁶³ derbas dibe

8- “...di zikê libeke genim de bi hezaran embarên genim hene.” (c.VI, r.755)

Min ev gotin nedît.

9- “...çawa ku gotineke pêşiyên me Kurdan heye, dibêje: “Serê min serê xêrnediyan, ji qirşan hatim çûme guniyan, bayê lê da, li ser serê min wergeriya.” (c.IV, r.318)

Min ev “gotina pêşiyên” nedît.

10- “...piştî şeva reş nûra şefeqê heye, piştî kefenê berfê bihara gulan heye, piştî tengiyê ferehî heye.” (c.I, r.259)

Piştî tenganiyê firehî ye.⁶⁴

Dûva tenganiyê tune ye.⁶⁵ Aslan, wiha wate dide vê gotinê: Gêdûgên jiyânê pir nadomînin, meriv li hember xwe ragirin zû derbas dibin.⁶⁶

Nêzî vê wateyê di Qur’anê de du ayet hene: “Vêca birastî digel tengasiyê firehiyek heye. Birastî jî digel tengasiyê her firehiyek heye.” Sûreyê İnşîrah, 94/5-6)

11- “...çawa ku pêşiyên me jî dibêjin “Dest di ser destan re hene, heta diçe erşê ‘ela.” (c.VI, r.643)

⁵⁹ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁶⁰ Borak, *Gotinê Pêşiyên Kurda –Kürt Atasözleri/Kürtçe-Türkçe*, r.238

⁶¹ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁶² Aslan, *Ferhenga Gotinên Pêşiyên*, r.309-310.

⁶³ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁶⁴ Aslan, *Ferhenga Gotinên Pêşiyên*, r.318

⁶⁵ Aslan, *Ferhenga Gotinên Pêşiyên*, r.143.

⁶⁶ Aslan, *Ferhenga Gotinên Pêşiyên*, r.143.

“Dest di ser dest re heye heta ba Xwedê”, “Dest ber destî ye, heta ber ezmanî”, Dest bi ser destan ve heya heta mala Xwedê.” “ Dest li ser destan heta ezmanê heftan.”⁶⁷

Dest li ser destan, heya esmanê heftan” raveyeke wisa heye ji bo vê gotinê: Cure cure mirov hene ji hev hê baştir an jî xerabtir. Tu tişt û tu kes ne wekî hev in. Yên baş, pir baş û baştirîn, yên xerab û pir xerab û xerabtirîn hene.⁶⁸

“Dest li ser destan, heta bigihîjê ezmanê heftan.” Şêxmûs Aslan raveyeke wisa nivîsiyê: Di her sazîkê de asta xebatkarê wê heye, amîr ser hev re hene.⁶⁹

12- Çawa ku hatiye gotin: Eger birûska kufrê di qelbekî de hebe, hingê beden bi nesîhetan baş nabe. Eger serkanî şîlo be, hewz li jêrê zelal nabe. (c.IV, r.255)

Av di serkaniyê de şêlû dibe.⁷⁰

13- “...Lewra wê dizanibû ku destê neye gezkirin dê wera ramûsan.” (c.IV, r.501)

“Destê ku neyê gezkirin tê maçî kirin.”⁷¹

14- “...seyê xwe xwedî bike, ew ê te bidirre!” (c.VI, r.483)

Dibe ku hebe lê min ev gotina pêşiyar nedît. Lê gotinekê pêşiyar a tirkî bi vê wateyê heye: “Besle kargayî oysun gözünü- Qijikê xweyî ke, çavên te derîne/birjîne.”

15- “....gotina pêşiyên me wiha ye: Devê hirçê nedigiha sêvan, digot, ew çiqas tirş e!”⁷² (c.VI, r.132)

“Devê hirçê nagihîje sêvan dibêje tirş e.”, “Devê hirçê nagihîje sêvê dibêje tirş e.”, “Sêva çê para hirçê.” Devê rovî nagihîje tirî, dibêje tirş e.” Devê rovî nagihîje tirî, dibêje bila xêra dê û bavê min be.”, Rovî têt e, tirî tirş e.”⁷³

16- “....Ew hûyekî dike mûyek û dilopekê dike behrek.” (c.VI, r.223)

Nêzî vê wateyê gotineke din a pêşiyar heye. Wekî: “Ji bo libekî tirî dikare maserayan çêke.”

“Ji hebek tirî mehserek çêkirin.”, “Ji hebeke tirî mahsereyekê datîne.”, Seba hebûbek tirî mahserek radibe.”⁷⁴

⁶⁷ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyar Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁶⁸ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyar Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁶⁹ Aslan, *Ferhenga Gotinên Pêşiyar*, r.115

⁷⁰ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyar Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁷¹ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyar Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁷² Nêzî vê watê di rîsaleyên nûr de jî gotinek heye: “Hem, bir vakit, bir ayı gayet tatlı bir üzüm asması altına girer. Üzümleri yemek ister. Koparmaya eli yetişmez. Asmaya da çıkamaz. Kendi kendine teselli vermek için kendi lisâniyle, "Ekşidir" der, gümler gider.” Bnr Saîd Nursî, *Sözler*, Envar Neşriyat, r.68. Ji bo Kurdiya wê: “Hem rojekê, hirçek, dikeve binê mêweke gelek şîrîn a tirî, dilê wê davêje tirî. Çi heye ku destê wî nagihîje gûşiyên tirî. Nikare ku/Nabe ku derkeve ser mêwê. Ji bo ku xwe bi xwe aşt bike, bi zimanê xwe, dibêje “Tirş e” û lê dide diçe.” Bnr Saîd Nursî, *Rîsaleya Heşrê*, Wergêr: Ayhan Meretowar, Envar Neşriyat İstanbul 2017, r.50. Mirov her çiqas behrem ne bi Kurdî be jî dikare şopên çanda Kurdî di Rîsaleyên Nûr de jî bibîne. Bnr Hayreddin Kızıllı, *Destpêkek Bo Çanda Kurdan Di Kulliyata Rîsaleyên Nûr De, Kürdoloji Akademik Çalışmalar, Weşanên Yargiyê, Ankara 2016, r.302-326.*

⁷³ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyar Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

17- “Naxwe heta mirinê çavê te li kirinê ye.” (c.VI, r.727)

Seyda vê gotinê dema Sureyê însîqaq ayeta 6an rave dike bi kar tîne:

“Hey însan! Tu, di karê xwe (de), kedê dikî heta tu bigihêjî Rebbê xwe, tu dê her li Wî rast werî.” Yanî hey însan! Bî rastî tu, di dewama jiyana xwe de, di kar û kirinên xwe de kedker î. Tu her cehd û kedê dikî, heta paşê tu li Xwedayê xwe rast werî. Yanî heta paşê tu dimrî û digihêjî Xwedayê xwe. Naxwe tu, hîç ji kar û kedê vala nabî, eger çiqas xêr be, yan jî şerr be. *Naxwe heta mirinê çavê te li kirinê ye.*”

Wekî:

“Heya/Heta mirinê, çav li kirinê” wateya wê jî wisa ye: Hetanî meriv nemire, her tim xebat û lebat hewce dike.⁷⁵

“Heta mirinê, çav li kirinê.”, Çavek li kirinê, çavek li mirinê⁷⁶

18- “Fira mirîşkê heta kadînê ye.”,

Seyda vê hevokê dîsa di ravekirina Sureyê însîqaq ayeta 6an de bi kar tîne. Her wekî;

“Ey însan! Tu di kar û keda xwe de lez û bezê dikî û di sebebên bidestxistina rizqê xwe û temînkirina meîşeta xwe de bi çelengî kar û xebatê dikî. Lêbelê encama te her mirin e. Mirin nîhayeta heyata dinyayê ye. Çawa ku pêşiyên me dibêjin: “*Fira mirîşkê heta kadînê ye.*” Naxwe tu li piştê zemanî siwar bûyî û ew jî di bin te de her bilezûbez difire. Tu di her lehze û demê de ber bi mirinê ve perwaz dikî. Helbet tu dê li çola mirinê deynî. Ey însan! Zeman di bin te de difire, tu jî dibêjî zeman dereng diçe. Heta gelek caran tu dibêjî; xwezî êvar bihata! Yan xwezî ev meh xilas bibûya! Yan jî xwezî ev sal derbas bibûya! Haho gidî tu çi qas cahil î! Tu nizanî ku sermiyanê jiyana te zeman e. Dema zemanê te xilas bibe, mirina te li wir tê. Tu li wir jî li ked û emelê xwe rast tîyî. Eger emelê te li dinyayê xêr be, tu li mukafata xwe rast tîyî. Na, eger emelê te li dinyayê şerr be, tu li cezayê xwe rast tîyî û cezayê dixwî. (c.VI, r.727)

Di bernamê de wekî: “Beza mirîşkê, heta kadînê.”, “Fira mirîşkê heta ser sergoyê ye”, “Fira mirîşkê heya enîkê”, Firîna mirîşkê heta enîşkê”.⁷⁷ derbas dibe.

19- “...Bi dev mumin e, bi dilê xwe kafir e.” (c.I, r.100)

Nêzî vê watê Seyda çend cihan wisa dinivîse:

...ji rûyê xwe ve bûk e, lê di kevilê de pîran e. (c.VI, r.390)

Gelek însanên wiha hene ku dev li mizgeftê ye dil bi der e, di hundurê xwe de jî xwînvexwar û har e! (c.I, r. 508)

Min di nava gel de wekî: “ji der ve mela ye, ji hindir ve keşe ye” bihîstiyê.

Di bernamê de wekî: Ji der ve mele ye, ji dil ve file ye.”⁷⁸ derbas dibe.

20-yanî bav çi be kur jî ew e! (c.I, r.111)

Bav çi seg be, dê law jî ew seg be.⁷⁹

Tejika maran bê jehrî nabe.

⁷⁴ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁷⁵ Aslan, *Ferhenga Gotinên Pêşiyên*, r.198.

⁷⁶ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁷⁷ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁷⁸ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁷⁹ Baran, *Rêzimana Kurmancî*, r.42.

Çêlikên maran bê jahr nabin.⁸⁰

“Çêlegur exlaqê gur hiltînin.”, “Çêlika mar bê axû nabe”, Çêlikê/Çêlên maran bê jar/jehr nabin.” Çêlikên şêran şêr in.”⁸¹

21- “.....Lewra maneya tiştan çiqas tarî be, bi mîsalan ronahiyê dide. Wek nimûne; kesê ku guhên xwe nade şîretan jê re dibêjin “Çiraya li ber koran e!” Vêca bi vê mîsalê mane xweş zahir bû..” (c.I, r. 44).

Belê alem muhtacê rojê ye, lêbelê mişkê kor jê aciz e (c.II, r.74)

wekî nîşangirtina koran ku tavêje guran (c.IV, r.102)

Ev gotin di Guldan’a Mele Husnî Hezîn de bi vî awayî derbas dibe: “Çira bi koran çî dike, şîret bi dînan çî dike.”⁸²

Di bernameyê de wisa derbas dibe:

“Çira bi koran çî bike şîret li pîran çî bike.”, Çira ji kora re def ji kera re bêfêde ye.”, Çira ji koran re, def ji keran re fêde nake.” “Çira li ber koran, tembûra li ber keran.”, çira li ber koran, tenbûra li ber kerran.”, “Bilûra li ber ga ye, çira li ber kora ye.”, Bilûra li ber ga, çiraya li ber koran bûn.”, “Bûn çiraya ber koran.”, Ku çira vemire, kor çî jê ye.”, Ne çira ber koran û ne dahola ber keran...”⁸³

22- Lewra axaftina nerm û şîrîn dibe merhema dile bi birîn (c.VI, r.688)

Bi zimanê şîrîn mar ji qulê tê der.⁸⁴

23- Lîsanê te mar e. Bila haya te jê hebe, da ku ew bi te venede! (c.I, r. 584)

“Zimanê xwe bigre, ey yar!

Bila bi te venede ew mar.” (c.I, r. 611)

“Bi ser belaya zimanê xwe ve bûn.”, Dijminê mêran yek ziman e û yek jî jin e.”, Mirov bi dijmin e, yek ziman e û yek jin e.” “Dostê te jî zimanê te ye, dijminê te jî zimanê te ye.”, “Ji ziman şêrîntir û tehlîr tune.” Çî tê serê mirov ji zimanê mirov e.”⁸⁵

24- Lêbelê şexsê îfrazkar nepîvayî dibêje, heşt ji bo kêçê lihêfê dişewitîne (c.I, r. 526).

“Ji bo kêçê lihêfê dişewitîne.”⁸⁶

Nêzî vê gotina pêşiyar, bi Tirkî jî gotineke pêşiyar heye: “Pîre için yorgan yakmak”

25- Naxwe însan çî bireşîne, dê wî hilde (c.I, r. 613)

Ev gotin li gelek cihan tê dubarekirin. Heke em li mînakên jêr binêrin em ê bibînin ku carna peyv guhertiye, carna hem peyv hem jî dem guhertiye. Carna jî di nava hevokê de hatiye bikaranîn ji her alî ve taybetiyên hevokê wergirtiye:

⁸⁰ Öztürk, “Vekolînek Derbarê Gotinên Peşiyar Ên Kurmancî De”, r.325

⁸¹ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyar Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁸² Mela Husnî Hezîn, *Guldan*, Weşanên Nûbiharê, İstanbul 2011, r.170.

⁸³ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyar Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁸⁴ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyar Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁸⁵ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyar Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁸⁶ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyar Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

“...nexwe kî çî bike û çî bireşîne, ewê wê hilde.” (c.III, r.107)

“....ew çî bireşîne, ew ê wî hilde.” (c.IV, r.78)

“...nexwe wan li dinyayê çî reşandibe, ew li axretê wî diçinin.” (c.VI, r.139)

“...her kesî çî li dinyayê reşandibe, wî li axretê bidirûyê..” (c.VI, r.251)

“...nexwe tu çî li dinyayê biçênî û bireşînî tu dê li axretê wê biçînî. (c.IV, r.470)

“...êdî nexwe kî lewme bike, bila ew li xwe lewme bike. Tu çî bavêjî erdê biçînî tu dê wê hildî û biçînî. (c.V, r.482)

“...yanî herkes dê li ser emelê xwe here. Nexwe tu çî bavêjî erde tu dê wî hildî.” (c.IV, r.586)

“...nexwe te çî avêtibe erdê û çandibe, tu dê wî hildî û biçînî...” (c.V, r.300)

“...nexwe te çî reşandibe, tu dê wî hildî.” (c.V, r.503)

Di Guldan’a Mele Husnî Hezîn de jî derbas dibe:

“Çî biajoyî wî hiltînî, çî bidî wî distînî, çî bikî wî dibînî. Lewra Pexemberê me (s) dibêje: “Her kes hemberiya karê xwe dibîne. Eger karê wî xêr be xêr e, şerr be şerr dibîne.”⁸⁷

“...Mirov çî bike wê dibîne, çî biajo wê hiltîne, çî bide wê distîne.”⁸⁸

Di bernameyê de wisa derbas dibe: “Mirov çî biçîne wê hiltîne.” “Te çî çand ku tu çî biçînî.”, “Tu çî biçînî tê wê hilînî.”, “Tu çî tov bavêjî erdê dê wê biçînî,” “Yê striyan biçîne dê striyan hilîne.”⁸⁹

26- “.....rewşa we wekî rewşa wî mirovî ye ku “çûye nêçîra xezalan, ketiye newala guran.” (c.II, r.223)

Ev jî pir tê dubarekirin, hem bi peyvên cuda hem bi demên cuda.

“Ew çûbûn nêçîra xezalan lêbelê li şêran rast hatibûn.” (c.VI, r.825)

“Êdî ew çûne nêçîra xezalan li guran rast hatin!” (c.IV, r.465)

“Rewşa wî jî dibe her wekî rewşa nêçîrvanê masiyan ku vêca ew li tîmsahê rast were....” (c.IV, r.318)

“Gelek caran însan diçe xezalan hew dibîne ku wa ye ew ketiye pêsîra pilingan....” (c.III, r.28)

“Rewşa te dê bibe wekî rewşa wî kesê ku dixwaze here xezala dildar lêbelê (wê)⁹⁰ neçe cem xezalê belkî (wê) bikeve pêsîra şêrekî har, ew (ê) bikeve belayeke tevî dil û kezab û damar!..” (c.III, r.693)

“...wekî wî mirovê ku çûbû nêçîra pezkoviyan lêbelê li hirçan rast hatibû. Çawa ku Fîrewnê nêçîrvan ketibû doza nêçîra Mûsa (e): “Nêçîr filitîbû, nêçîrvan xeniqîbû.” (c.VI, r.547)

⁸⁷ Mela Husnî Hezîn, *Guldan*, r.71.

⁸⁸ Mela Husnî Hezîn, *Guldan*, r.161.

⁸⁹ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁹⁰ (wê) û (ê) ya li nava kevanekan ji alî me ve hat lêzêdekirin. Bê wan hevok nayê fêmkirin.

Dirûvê gotinên pêşyan li vê hevokê dikeve, lê min nêzî vê wateyê gotinek nedît.

27- “nêçîr filitî, nêçîrvan xeniqî...” (c.II, r.419)

“.....nêçîr filitî û nêçîrvan xeniqî...” (c.IV, r.244)

“...Ew seranser xeniqîn. Nêçîr filitî, lêbelê nêçîrvan xeniqî...” (c.VI, r.92)

“...bi saya Rehma Xweda nêçîr filitî û nêçîrvan jî xeniqî...” (c.IV, r.48)

Wekî gotina li jor dirûvî gotinên pêşyan bi vê hevokê dikeve, lê min nêzî vê wateyê gotinek nedît.

28- “.... yê ku ji hevalê xwe re bîrê bikole, ewê bikeve wê bîrê...” (c.I, r. 673)

“Ew bi xwe ket bîra ku wî dikola...” (c.III, r.661)

“..Hema ew ji xelkê re bîra xirab dikole û xewnên xirab dibîne....” (c.VI, r.223)

Bîra kola bi xwe ketê: Xirabiya ji xelqê re dixwest, hat serî.

Bîra yekî kola: ji hesûdî, pexilî re şixulî, ku yekî bixisirîne.⁹¹

2.3.1 Lîsteya Biwêjên Kurdî

1- “Vêca di bara vê teqşîmatê de yê ku xwe dide eziyetê ew li hesinê sor dixê û bi destê şikestî şerr dike.” (c.I, r. 560)

“Lêbelê însanê ku îddîa îmana kamil bike û ne destê xwe ne bi zimanê xwe, ne jî bi qelbê xwe emrê bi merûfê neke û munkîratan nehî neke, ew tenê li hesinê sor dixê û bi destê şikestî şerr dike, ji xwe îddîaya wî bê delîl e. (c.I, r. 443)

2- “Eger qetla wan ji tîrsa eyb û aran be, yan jî bi tebîra lîsanê Kurdî ji bo kumreşiyê be.....” (c.III, r.510)

Kumreşî kirin: ji bo kesên ku dexesiyê dikin tê gotin.”⁹²

3- Wan ev gotina xwe bes bi serê zimanê xwe digot. (c.VI, r.192)

Bi serê zimîn/ziman: Axaftina bêdil. 2.Pîrs kirina bo edet e.⁹³

Bi serê zimên gotin: 1) Ne bi daxwaza dilê xwe. 2) Di gotinê de ne ritimandin.⁹⁴

4- “...êdî ew bûye kevirê binê bîrê.....” (c.VI, r.22)

“Filankes kevirê binê bîrê ye.”, “Mirî kevirê bin bîrê ye.”, Wekî kevirê binê bîrê bûn. –rave: ji bo kesên dûrketî û jibîrkirî tê gotin. “ji xwe hema ew qijika jî bûye kevirê binê bîrê.”⁹⁵

5- ...”hemû ‘emelê wî bi ber ba û hewayê ketiye û bela-wela çûye...” (c.IV, r.318)

6- “....yanî wexta wî taxûtê heqînenas xwe li nezanîne danî....” (c.I, r. 317)

....xwe li cehalete danîn (c.IV, r.392)

⁹¹ Aslan, *Ferhenga Biwêjan*, r.62

⁹² Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşyan Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁹³ Aslan, *Ferhenga Biwêjan*, r. 53

⁹⁴ Mehmet Oncu, *Weşanên Sîtavê*, Ankara 2015, r.63

⁹⁵ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşyan Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

“Xwe li nezanî danîn: 1- xwe cahil nîşandayin. 2- Ne qayil e xelk bi alimtiya wî/ê bihesin.”, “Xwe li dîntiyê/keriyê/laliyê/nexweşiyê/xamiyê danîn”: ⁹⁶

7- “.....teniya bi dohn, derde bê derman..” (c.IV, r.287)

“...em li hêviya wan in ku ew vê meseleya wekî teniya bi dohn cîla bikin...” (c.VI, r.646)

Teniya bi don e: 1) Qilêr an belaya meriv jê pak nabe. 2) Zilamekî pîs e, jin jê nafilite.⁹⁷

Filankes zaca Helebê ye, teniya bi don e. ⁹⁸

8- “Lêbelê ew çî dîkin, ew xweliyê li serê xwe dîkin û tu caran li ser soz û peymanên xwe namînin.” (c.IV, r.471)

“...xwelî li wî eqlî be (c.VI, r.283)

“Xwelî li serê wî be! Helak û demar⁹⁹ para wî be” (c.IV, r.256)

“Êdî wan çî kiriye, xwelî li xwe kiriye.” (c.V, r.194)

“...xwelî li wan be! Çî kirin, xwelî li xwe kirin.” (c.VI, r.92)

Xwelî li xwe kirin: xwe ruswa kirin¹⁰⁰

“Xwelî bi serê xwe de kirin: Çewtî û kêmasiyeke mezin kirin.”, “Xwelî li serê (yekî) kirin: Xirabiyeke mezin bi yekî kirin.” “Xwelî li serê xwe kirin: Mirin, an jî ketin rewşeke pîr xeter.”¹⁰¹

9- “...ketine heyra nefsa xwe û kubariya xwe.” (c.I, r.c.I, r. 305)

“Di heyra malê dinê de bûn.” Tenê mal û milk fikirîn.¹⁰²

10- “.....xwe avêtin penaha Xwedê....” (c.I, r. 306)

Xwe avêtê: jê tika kir. Rica û minet jê kir.¹⁰³

Xwe avêtin (yekî): lavayî kirin.¹⁰⁴

11- “...di îlmê de kok berdane û pispor in...” (c.VI, r.647)

12- “Ew xweziya xwe bi mirinê tîne.....” (c.VI, r.563)

“Xweziya xwe bi wan tîne û dibêje....” (c.VI, r.683)

“Xweziya xwe pê anîn.”¹⁰⁵

13- “...keysa xwe li wan dibîne....” (c.IV, r.484)

⁹⁶ Aslan, *Ferhenga Biwêjan*, r.324. Bi vi awayî gelek biwêj li heman cî hene.

⁹⁷ Aslan, *Ferhenga Biwêjan*, r. 298.

⁹⁸ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

⁹⁹ Peyva “demar” nayê fêmkirin. Dibe ku ji xeletiya latînzekirinê be.

¹⁰⁰ Aslan, *Ferhenga Biwêjan*, r.328

¹⁰¹ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

¹⁰² Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

¹⁰³ Aslan, *Ferhenga Biwêjan*, r.321. Bi vi awayî gelek biwêj li heman cî hene.

¹⁰⁴ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

¹⁰⁵ Aslan, *Ferhenga Biwêjan*, r.324. bi vi awayî gelek biwêj hene.

“Keyslêanîn: Li hemberî yekî ji bo serkeftinê derfet bi dest xistin.”, “Li keysa xwe gerîn: Li firsend û derfeta xwe gerîn. Ew jî li keysa xwe digere ku ba lê bîne, lê ka kengê?”¹⁰⁶

14- “...her wekî xewnên şevan e, wekî siha teyran e...” (c.IV, r.472)

Wek xewnên şevan bîr anîn: Dîmen baş nehat bîrê. Bûyera kevn bi zor bîr anîn.¹⁰⁷

15- “Lewra di wê roja giran de her kes halê wî têra wî dike...” (c.VI, r.127)

16- “Bi yeqînî bizane ku para te têra zikê te ye, lîbasê te sitirkirina çermê te ye.” (c.I, r. 11)

17- “...belê, her çiqas ev hîkaye ye jî lêbelê bi eqlê mirov dikeve...” (c.I, r.268)

18- “...bêhna xwe vedin...” (c.IV, r.394)

19- “...kezeba Filistiniyan di singa wan de tavêje...” (c.I, r. 82)

20- ..Xweda me ji ilmen wan bêpar û mehrûm neke. (c.VI, r.647)

21- “...rêya rast bi ber me bixe...” (c.I, r. 17)

22- “...aqilê wan ji dînê we nebirrî...” (c.I, r. 411)

2.4. Çend Gotinên Nivîskar

Mele Mihemedê Şoşîkî di tefsîra xwe de li gelek cihan gotinên xweş û edebî nivîsiye. Hin ji van, gotinên bi hikmet in. Hem ji ber van sebebên hem jî ji bo xwîner, nivîskar baştir nasbikin me çend gotinên wî li vir rêz kirin:

1- “Lewra ew kesê ku şerefa dîgeran biherişîne, lazim e ku ya wî jî biherişe. Lewra ew kesê ku bi moxilê şerefa xelkê teftêş bike, xelk jî dê şeref û heysiyeta wî bi seradê teftêş bike û...” (c.IV, r.297)

2- “Lêbelê hûn bi xwe jî baş dizanin ku dema tîrêja heqiyê di pencereya wehyê derket û avête qelban, hîç ne mimkun e ku ew heqî ji wan qelban derkeve.” (c.I, r.c.I, r. 412)

3- “...ji bo minafîqan dibêje “Ewên ku dikevin her boyax û rengan...” (c.VI, r.224)

“...eyb û qusûrê li navbera xelkê belav dike û dibe bilbilê eyb û aran...” (c.VI, r.223)

4- “Ew çivîka xapxapok e, neyarê har e, koremarê li piştî dîwar e...” (c.I, r.100)

5- “...teslîm û desteber bibe, zimanê xwe hilkişîne...” (c.I, r. 37)

6- “Herçî em in, em xwedan qewet in, em xwedan hemaset û şecaet in, em xwedan taktîk û huner in, em xwedan şiddet in, em nebez û mêrxas in, em dikarin aşê herbê bigerînin. Lêbelê dîsa jî emr, ferman û teqdîr ya te ye.” (c.IV, r.501)

7- “...Wî dest bi xeberdanên li ser sabûnê kir, medhê wan da û got...” (c.I, r. 41)

“Xulase ev e; nîfaq û derewên li ser sabûnê li cem hev in...” (c.I, r. 41)

¹⁰⁶ Aslanoğlu, *Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline*.

¹⁰⁷ Aslan, *Ferhenga Biwêjan*, r.315

- 8- "...ewên ji rûyê xwe ve şîrîn û ji bin xwe ve sergîn." (c.VI, r.588)
- 9- "....Dinya, rêyeke bi kelem e." (c.I, r. 38)
- 10- "Ne durust e ku exlaqê me ji newaleke bin û dînê me ji newaleke din bin." (c.V, r.105)
- 11- "Erê tîrên qedere bi nîşan in, ji hedefa xwe re bi karûbar in." (c.VI, r.637)
- 12- "Aş li xeyalekî, aşvan li xeyalekî." (c.III, r.378)
- 13- "Wisani bilind in ku poçan li ewran dixin", (c.I, r. 49)
- 14- "Lêbelê tebiyetê niyetxirab di dawiyê de dibe malê xirab." (c.I, r. 85)
- 15- "Wî însan serfilitî nehiştiye..." (c.I, r. 466)
- 16- "Lewra herkes bendewarê hevalê xwe ye û bendê hebana wî ye." (c.I, r.c.I, r. 569)
- 17- "Heta înadkarên muşrik ji yek kevanî tîrên xwe davêtin wî..." (c.VI, r.152)
- 18- "Kesê averê be, di helakê de ye." (c.I, r. 36)
- 19- "Xwedê çi bixwaze wê dike, çi bivê hikum lê dibirre." (c.I, r. 36)
- 20- "Lewra di her du haletan de kerem û lutfa Xwedê Teala li dora wî ye; dema xêr bi ser wî de dibare, ew şukirdar e, dema musîbet jî were serê wî, ew sebrdar e. Naxwe di herdu haletan de jî bextiyar e; haletekî wî sebr e, haletekî wî jî şukr e, di her du haletan de jî Xwedê Teala jê razî ye." (c.I, r. 37-38)
- 21- "Rêya heq û heqîqetê li ber wî xitimiye, êdî çi tu şîretan li wî bikî, çi tu şîretan li wî nekî li cem wî yek e, goza li ser minareyê ye, çiqas tu hilavêjî hewayê, careke din tê." (c.I, r. 36)
- 22- "..... di wextên rehetiyê de zirtên xwe didan û nutqên hemasî dikirin lêbelê; wexta li wan diqewimî meyla wan li ser rev û firarkirinê bû." (c.I, r. 306)
- 23- Suretê Qeses, ayet: 11an de wisa dibêje:
"Vêca Xweda îlham da wê (dêya Hz Musa) ku ew xeberên wî hilde. Ji lewma wê *"Ji xweha wî re got: Li pey şopa wî here, vêca wê ew ji dûr ve didît û qewmê Fîrewn nizanibûn ku ew xwişka wî ye jî."* Yanî diya Musa (e) ji qîza xwe, xwişka wî re got: Qîza min! Rabe here, şopa wî ber bi çav bike û ji çar cîwarên welêt ve şoperêya wî bike. Vêca ew jî li pey şopa birayê xwe derket. Êdî Xweda ew gihand cihê mekanê wî li mala Fîrewn. Vêca wê birayê xwe ji dûr ve didît. Lêbelê wan nizanibû ku ew teqîba wî dike û ew xweha wî ye. Vêca eltafên îlahî jê re çêbûn ku ewê li masla xwe vegere mihd û dergûşa dêya xwe. Ewê bikeve ber pêsîra dêya xwe, ewê bîstanê dêya xwe bimije." (c.IV, r.555)
- 24- "Li ser kendalê helakê ye." (c.I, r.113)
- 25- "Zulma eqarîban, jana wê şedîdîr e, ji pêvedana 'eqraban! (dûpişkan)" (c.IV, r.604)"
- 26- "Şefeqa derewîn wekî dêlegur e." (c.I, r.235)
- 27- "Lewra di piştî kemalê de zewal e." (c.VI, r.837)

Encam

Zimanê Nûra Qelban gelek hêsan û herikbar e. Ji alî çavkaniyan ve jî dewlemend e. Ji gelek tefsîrên navdar sûd hatiye wergirtin. Tefsîr, ji alî çavkaniyên Kurdî ve jî dewlemend e. Tê de hem ji berhemên klasîk ên Kurdî hem ji çanda devkî gelek mînak hene. Ji bilî van wergerên ayetan, hedîsan û tefsîrên Erebi hene ji ber vê mînakên wergerê jî tê de pir in. Ji lewre ji bo xebatên akademîk dikare ji bo gelek mijaran mînakên cur be cur tê de bê dîtin. Di vê xebatê me çend mînak ji bo xwîneran nivîsîn.

Her wekî tê dîtin Seyda, ji bo ravekirina ayetan, şîrovekirina mijaran hin caran ji berhemên klasîk ên Kurdî hin caran ji kelepura Kurdî sûd werdigire. Dîsa di berhemê de hin helbestên Kurdî yên bê çavkanî hene. Çend ji van baş tê dîtin ku yên nivîskar in. Lê çend helbestên bê çavkanî jî hene. Ji ber ku tefsîr li ser rêbaza klasîk hatiye amadekirin jêrenot tê de pir nayê dîtin.

Çavkanî

ASLAN, Şêxmûs, *Ferhenga Biwêjan*, Amed 2015.

....., *Ferhenga Gotinên Pêşîyan*, Amed 2006.

BARAN, Bahoz, *Rêzimana Kurmancî*, Belkîyê, Basın Yayın Dağıtım, İstanbul 2012.

BENEK, Abdurrahman “Jiyaneke Berhemdar Mela Mihemedê Şoşîkî”, *Nûbihar*, Hejmar 133, 2015, r.21-24.

BORAK, Mustafa, *Gotinê Pêşîyên Kurda –Kürt Atasözleri/Kürtçe-Türkçe*, Weşanên Berfinê, İstanbul 1996.

CHYET MICHAEL L. “Xweditiya Hevbeş (Shared Ownership) û Zargotina Kurdî”, *Edebiyata Kurdî ya Gelêrê Dîrok- Teorî-Rêbaz-Lîteratur-Berawirdî-1*, Weşanên Avestayê, İstanbul 2015.

ÇİFTÇİ, Hasan, “Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farsî-Kurmancî-Zazakî”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, c.II, hejmar: 3 206, r.8-22.

EHMEDÊ XANÎ, *Memozîn*, Transkripsiyon, Arif Zêrevan, Stockholm 2004.

....., *Mem û Zîn*, Şîroveker: Perwîz Cîhanî, Weşanên Nûbiharê, İstanbul 2010.

....., *Mem û Zîn* (Bi herfên Erebi), Amadekar: Huseyin Şemrexî, Weşanên Nûbiharê, İstanbul 2009.

Ferhenga biwêj û Gotinên Pêşîyan Kurdî-Kurdî Ferhenga Offline, Amadekar: Osman ASLANOĞLU, li ser Play Store'ê.

HEZÎN, Mela Husnî, *Guldan*, Weşanên Nûbiharê, İstanbul 2011.

İBNÎ MANZUR, *Lisanu 'l-Arab*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2005, Beyrut, c.VI.

KIZIL, Hayreddin, “Danasîna Tefsîreke Xwerû Kurdî”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, c.II, Hejmar 3, 2016, r.201-206.

....., Destpêkek Bo Çanda Kurdan Di Kulliyata Rîsaleyên Nûr De, *Kürdoloji Akademik Çalışmalar*, Weşanên Yargiyê, Ankara 2016.

Kilam&Stranên Kurdî Bi Nota&Gotin, Amadekar: Cewad MERWANÎ, Weşanên Avestayê, İstanbul 2010.

MELAYÊ CIZÎRÎ, *Dîwan*, Transkrîpsiyon: Arif Zêrevan, Nefel, Stockholm 2004.

SI'ÊRDÎ, Mela Xelîlê, *Rehberê 'Ewam Şerha Nehcu'l-Enâm*, cihê çapê û dîroka wê tune ye.

NURSÎ, SAİD, *Sözler*, Envar Neşriyat, İstanbul 1995.

....., *Risaleya Heşrê*, Wergêr: Ayhan Meretowar, Envar Neşriyat İstanbul 2017.

ONCU, Mehmet, *Ferhenga Biwêjan*, Weşanên Sîtavê, Ankara 2015.

ÖZDAŞ, Haşim, *Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği*, Teza Masterê ya Neçapkirî, Diyarbakır 2015.

ÖZTÜRK, Mustafa, "Vekolînek Derbarê Gotinên Peşiyân Ên Kurmancî De", *Mukaddime*, 2015, c.VI, hejmar: 2, r.319-337.

ŞOŞIKÎ, Mela Mihemedê, *Tefsîra Qur'anê Nûra Qelban*, Weşanên Nûbiharê, c.I, IV, V, VI, İstanbul 2010-2014.

YAŞIN, Abdullah, *Kürt Filozofu Şeyh Ehmedê Xanî Hazretleri*, Weşanên Lîsê, Ankara 2012.

YILDIRIM, Kadri, *Temel Alıştırma ve Metinlerle Kürtçe Dilbilgisi (Kurmancî Lehçesi)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları, Mardin 2012.